

NYELVÜNK MAGYARSÁGA

Írta: Bárczi Géza

A magyar nyelv tanítása a magyar középiskolában megdöbbentően mostoha sorsban részesül. A csekély heti óraszámot az irodalmi oktatás foglalja le, s a tanuló a leíró magyar nyelvtannal gyakorlatilag a III. osztályban találkozik utoljára, magasabbrendű nyelvtani szemlélete pedig szinte kizárólag idegen nyelveken, főleg a latinon épül. Ha az idegen nyelvek tanárai nem törődnek azzal, hogy állandóan ébren tartsák és erősítsék eltérések kiemelésével és megtárgyalásával magyar nyelvtani ismereteit (pedig bizony ezt többnyire elhanyagolják), a középiskola végére a tanuló még azt a sekélyes magyar nyelvtani tudását is elveszíti, amit középiskolai pályája elején kapott. A magyar nyelvtörténet, a magyar nyelv eredete és fejlődése a Tantervben is meglehetősen háttérbe szorul, a gyakorlatban azonban — idő hiányában — a legtöbb esetben szóba sem kerül vagy méltatlanul sommás, futó megemlékezésben részesül, nem is említve azokat a legfontosabb elveket, amelyeken a nyelvek egymáshoz való viszonyának vizsgálata alapszik. Kétségtelen, hogy a középiskolának nem kell tudományos képzettség adására törekednie, de át kellene adnia azokat a nemzeti szempontból fontos elemi ismereteket, melyekkel minden művelt magyar embernek bírnia kellene. Hogy a magyar nyelv jelenének és múltjának alapos ismerete a nemzeti nevelés szempontjából általában milyen fontos, azt talán nem kell külön hangsúlyozni.

E mulasztások következményei pedig súlyosak. A magyar értelmiségben egyáltalában nem hiányzik az érdeklődés az anyanyelv fontos kérdései iránt, de hiányzik az anyanyelv megfelelő alapos, tudatos ismerete. Nyelvhelyességi kérdésekben szinte kizárólag ösztönére, nyelvérzékére van bízva, már pedig éppen az idegen nyelvek szükséges tanulása ezt az ösztönt erősen ingadozóvá tette. Nincsen meg az a biztos nyelvtani tudás, a tudatos anyanyelvismeret, amely olvasót és beszélőt egyaránt képesítene önmaga ellenőrzésére és mások beszédének és írásának megítélésére. Az anyanyelv tökéletes, tudatos ismerete volna a műveltség első kelléke, nálunk azonban a legtöbb művelt

ember idegen nyelvtanokat alaposabban ismer, mint az anyanyelvét, Ezért aztán nyelvtisztasági kérdésekben ítéletünk ingadozó, sokszor téves. Hadakozunk esetleg nyelvünk nemzeti jellegét eltorzító idegen szavak ellen (és ez a szerencsésebb eset), mert ezek szembe tűnnek, de nem vesszük észre a náluk sokkal kártékonyabb idegenszerű szerkezetek rákfenéjét, mert ennek megítéléséhez szilárd nyelvtani tudás, sőt nyelvünk történetének némi ismerete is szükséges volna. Az utóbbi hiánytételének némi ismerete is szükséges volna. Az utóbbi hiánytételnek tulajdonítható egy különleges magyar jelenség: a délibábos nyelvészkedés minden időben dúsan burjánzó gaza. Értelmiségünk józanabb része is sokszor tétován ödöng a legképtelenebb elméletek útvesztőjében, holott közönségünk alaposabb képzettsége esetén ilyen hívatlan nyelvészkedés a közneveltségbe fulladna. Pedig a nem egyszer jóhiszemű, nyelvészkedő tudáskodás mérhetetlen károkat okoz, megtévesztve a magyarság tisztánlátását, helytelen irányokba térítve el nemzeti öntudatát eredetének szeszélyes és képtelen magyarázataival.

Hogy ezeken a hibákon miként lehetne segíteni, azt egy rövid cikk keretében nem lehet kifejtteni. A magyar nyelv tanításának mai óraszámában különben alkalmasint sehogy. Sokszor bámuljuk az átlagosan művelt francia öntudatos, pallérozott anyanyelv-ismeretét, de a francia középiskolában nem heti 3-4 óra jut a francia nyelvnek és irodalomnak . . .

A tanárt azonban ezek a kedvezőtlen és rajta kívül álló körülmények nem menthetik föl az erőfeszítéstől. Neki kötelessége, számolva a tényekkel, a megadott lehetőségeken belül ezen a téren is eredményre törekednie, bár tudja, hogy ez az eredmény csak csonka és hézagos lehet. Sajnos, többnyire csak lopott perceket szentelhet e föladatoknak, nem könnyű kérdés tehát, hol és mikor nyílik alkalom arra, hogy e kérdések egyikének-másikának sorát ejtse.

Az idevágó föladatok ugyanis igen változatosak. Elsősorban ébren kell tartani a rendszeres magyar leíró nyelvtan kifogástalan ismeretét. Ez igen nehéz feladat és voltaképpen helyesen csak úgy volna megoldható, ha minden évben tarthatnánk nyelvtani órákat és ezeken a magyar nyelvtan egész rendszere évről-évre szélesebb alapokon és magasabb színvonalon volna megbeszélhető.

Sorát kell ejteni a helyes magyarság kérdésének. Eredményre itt egyrészt az idegen szerkezetek, fordulatok és a fölösleges idegen szavak szakadatlan irtásával kell törekednünk. Sajnos, a magyar nyelv tanára többnyire magára marad e küzdelmében. S ha a tanuló egyéb szakos tanáraitól lépten-nyomon olyan magyarságot hall, melyet magyar tanára joggal kárhoztat,

sőt, tankönyveiben is ilyennel találkozunk, az eredmény legfőbb az lesz, hogy a kérdést komolytalannak fogja érezni, a tanári tekintélyen pedig jelentős csorba esik. Másrészt szakadatlan gyomlálás még nem elég. Magyar irodalmi olvasmányok megbeszélésekor sorát kell ejteni a magyarság szempontjainak, röviden megtárgyalni a szövegben található mintaszerű magyar szerkezeteket (hibáztatva persze az esetleg helyteleneket), a töröl metszett, ma is használható szép magyar kifejezéseket pedig füzetbe összegyűjteni. Erre különben az Utasítások is módot adnak (I. 10, 21 stb.).

A magyar nyelv rokonait, eredetét és történetének főbb vonásait sokkal alaposabban kell tárgyalni, mint ahogy az ma általánosan történik. Középkori szövegeknek nemcsak olvasása, de alapos nyelvi megbeszélése is szükséges s ennek alapján ki kell hüvelyezni a magyar nyelv fejlődésének néhány legfontosabb vonását. A nyelvrokonság legfontosabb alapelveit is néhány meggyőző példán okvetlenül be kell mutatni, alaposan megtárgyalni. Ebben még a kínálkozó idegen nyelvi (latin-görög, latin-francia, vagy olasz, német-angol, német-latin) tanulságokat sem szabad megvetni. Fentebb hangsúlyoztam már e kérdés nagy nemzeti fontosságát.

A népnyelv és a magyar nyelvjárások kérdése is kell, hogy szóba kerüljön. Nem lehet szó, persze, rendszeres nyelvjárásismertetésről, de egy-egy alkalmas olvasmány kapcsán rá kell mutatnunk a nyelvjárási különbségek néhány fontos (hangtani, alaktani, mondattani, szóhasználati) típusára, meg kell magyaráznunk e különbségek történeti okait s irodalmi szempontból rá kell mutatnunk, hogy a nyelvjárások állandóan anyagot kínálnak az irodalmi nyelv felfrissítésére és gazdagítására (régie és újabb íróink erre egyaránt sok példát szolgáltatnak), másrészt, irodalmi művekben, a környezet festésére, megjelenítésére. Az évek során szerzett alkalmi ismeretek összegezésére különben a VII. osztályban a Tanterv és az Utasítások is köteleznek (I., 23.).

Mind e feladatokat, melyeknek csak a legfontosabbjait említettem, még csak vázlatosan sem lehet megtárgyalni egy rövid cikkben. Egyet választok tehát. Szóba kerülhet a középiskolában az a, manapság többször fölvetett kérdés, miben áll nyelvünk magyarsága. Ez pedig, ha valóban tudunk rá választ adni, mintegy betetőzése, legértékesebb gyümölcse lehetne a középiskolai magyar tanításnak, olyan összefoglalás, mely az egész nyolcévi erőfeszítés eredményének lényegét foglalja magában. E kérdésre vonatkozólag azonban sok eltérő és talán téves gondolat is került ez utóbbi időkben forgalomba, úgy, hogy előbb meg kell kísérelnünk magukat a tényeket és lehetőségeket tisztáz-

nunk, hiszen az kétségtelen, hogy tanítványainknak ingatag, vitatott feltevéseket nem szabad adnunk, s főleg nem szabad ezeket szilárd tételeknek föltüntetnünk. Keveset, de jót és megbízhatót, egyszerűen, de tudományos szempontból is kifogástalanul, ez itt is, mint mindenütt a középiskolai tanításban, alapvető szabály.

Annak a kérdésnek a vizsgálatához, miben áll nyelvünknek sajátos magyar volta, különféle szempontokból lehet közelíteni. Gondolhatunk arra, hogy egyszerűen megállapítjuk a magyar nyelv legősibb elemeit, azokat, amelyek a finn-ugor őshazától mindmáig éltek és virultak benne, tehát legbelsőbb, leghitelesebb örökségünket alkotják; másrészt kutathatjuk azt is, melyek azok a szerkezeti vonások, amelyek a magyar nyelvet minden más nyelvtől megkülönböztetve, sajátos arculatát adják; eszünkbe ötlhetnek az is, hogy nyelvünk alkalmasint, mint a legkollektivebb, legsajátosabb alkotása a magyar fajnak, e fajta lelkiségét esetleg kitapintható módon fejezi ki, s ekkor kutathatnánk azokat az elemeket, amelyekben ez a különleges lelkiség megnyilvánul; s végül kereshetnénk a nyelvnek, mint művészi kifejező eszköznek sajátos, egyéni színeit, különleges skáláját.

A szempont kiválasztásában azonban döntő súllyal esik a latba egy más körülmény. Felbukkan ugyanis az a kérdés, alkalmas-e ez az egész probléma tudományos vizsgálatra, megközelíthető-e teljes tárgyilagossággal, érhetők-e el benne olyan eredmények, melyek kellő, megnyugtató tudományos valószínűséggel bírnak.

A magyar nyelvtudomány általában a pozitívizmus alapján áll. A pozitívista nyelvészlelet kizárólag adatszerűen igazolható tényekből indul ki s ezekből vonja le szigorú módszer segítségével megállapításait és következtetéseit. Igaz, a~túlzó pozitívizmus könnyen fullad merő formalizmusba, és, főleg külföldön, valóban akadtak olyan nyelvészek, akik helyett a módszer látszik gondolkodni. A magyar nyelvtudomány azonban a pozitívista irány túlzásait mindig kerülte s merevségeitől mentes tudott maradni, hogy módszerében pedig mennyire fejlődött, módosult, rugalmasabbá vált, ahhoz elég az 1900-as évek nyelvtudományi munkásságát a maival összevetni, hogy mindenki megállapíthassa, a tudományos elvekben, felfogásban milyen lényeges változás, fejlődés mutatkozik annak ellenére, hogy az említett évtizednek magyar nyelvtudományi munkássága mennyiségre és minőségre egyaránt igen magas fokon állt.

A nyelvtudománynak német talajon fakadt és talán öntudatlanul a múlt század német tudományos gondolkodásának már elavult hagyományait felújító ú. n. idealista ágazata viszont

inkább intuitív meglátásokra (meg természetesen a pozitivisták nyelvtudomány szilárd eredményeire) támaszkodva kapcsolatot igyekeznek keresni a nép művelődése, társadalmi összetétele, továbbá lelkisége és a nyelv között. Azt senki sem tagadhatja és sohasem tagadta, hogy a művelődési áramlatoknak nagy hatásuk van a nyelvre. Hogy csak egy példát mondjak, egész szókincsünk hű vetülete a magyarság művelődéstörténetének (s így van ez minden nyelvben), idegen szavai, spontán bízó fejlődése, a tudatos nyelvújítás, mind annak függvénye és feltétele egyszersmind; az sem kétséges, hogy a társadalom szervezete, a politikai határok stb. sok tekintetben irányítják a nyelv fejlődését.¹ Mindez és ezekhez hasonló kétségtelen kapcsolatok, melyeknek nyelvi része azonban csak a pozitivisták kutatási módszer széles igénybevitelével alapozható meg, bármily értékes és becses eredményeket adnak is, még távolról sem közelítették meg azt a kérdést, hogyan függ össze a népnek már magában is bizonytalan, nehezen megfogható és végtelen sokrétűségében csak erőszakosan és az igazság és valóság egyforma kárával leegyszerűsíthető lelkisége meg a nyelv. Mihelyt ugyanis a kutatás ebben az irányban próbál továbbmenni, rögtön kiderül, hogy elhagyta a biztos talajt, a fantázia ellenőrizhetetlen játékává vált s nem tarthat többé igényt a legcsekélyebb tudományos hitelre. Egyesek gyönyörködhetnek benne (a fantázia játékaik gyakran csillogók), elfogadni azonban mint megközelítő igazságot csak a teljes kritikátlanság fogadhatja el. Ennek az idegenszagú, ködös miszticizmusnak, bár igen távol van a józan magyar realizmustól, mint minden idegen gondolatnak, nálunk is akadt egy-két követője, kik egyes, gyakran bizony rosszul megfigyelt nyelvi tényekből a magyarság lelki alkatára próbáltak messzemenő következtetéseket levonni. Van, aki a magyar nyelv kicsinyítő és becéző képzőiből meg a dajkanyelvi szavakból a magyar nyelv különleges pedagógiai lelkületére következtet, megfélekedve arról, hogy ilyen elemek úgyszólván minden európai nyelvben vannak a magyarral legalább azonos mértékben, de nem is különösen jellemzőek még az európai lelkiségre sem, hiszen Európán kívül sem ritkák. Mások a magyar nyelv mellérendelést kedvelő vonásából következtetnek a magyar lélekre. Ámde az alárendelés ősi örökség, megvolt már a finn-ugor alapnyelvben a maga nagy változatosságában, sőt, egy fajtája, az igeneves szerkezet a régiség és a rokon nyelvek tanúsága szerint azóta nyelvünkben határozottan visszafejlődött. A kérdés különben azért is bonyolultabb, mert a mellérendelés és alárendelés viszonya függ a nyelvszinttől is. Ha azonos szintű szövegeket vetünk össze, kiderül, hogy a magyar nem mellérendelőbb, mint pl. a francia vagy az angol. Nyelvi

tényekből tehát a magyar léleknek a nyugateurópai lelkiiségtől szögesen eltérő „mellérendelő” voltára következtetni nem lehet. Minthogy a szubjektív megérzést nem fogadhatjuk el tudományos módszernek, s a nyelv metafizikája teljesen kiesik vizsgálódásaink lehető és elképzelhető köréből, a nyelv és a néplélek összefüggéseinek megálmodását, bármily csalogatónak, izgatónak tűnjék is fel egyesek előtt, átengedjük az arra hivatottaknak, az íróknak, a költőknek. Ábrándjaikat, mint ember, és mint magyar, érdeklődéssel, kivételes esetekben nagy élvezettel tekintjük, intuitív meglátásaikkal olykor esetleg együtt érzünk és rezgünk, de nem keresünk bennük tudományos igazságot és megnyugvást, hanem csak azt, amik legjobb esetben: szép álmokat.

Így tehát nyelvünk magyarságának vizsgálatára főként két lehetőségünk marad: melyek nyelvünk legősibb elemei, hogy viszonylanak ezek az újabbakhoz és melyek azok a vonások, amelyek nyelvünket megkülönböztetik, elválasztják más nyelvektől? A két szempont összeegyeztethető, mert szoros kapcsolat van közöttük.

Ami a nyelv szerkezetét illeti, már futó vizsgálat meggyőzhet bennünket arról, hogy itt semmiesetre sem lehet kiválasztani olyan egyetlen kritériumot, amelynek, mint legjellemzőbb vonásnak alapján a magyar nyelvet el lehetne határolni más nyelvektől. A magánhangzóilleszkedés pl. nem lehet ilyen elválasztó vonás, hiszen igen sok nyelvben ki van fejlődve; magyar különlegességnek látszik a birtokos személyragozás (birtokos névmások helyett), ámde ez a szerkesztés is igen sok nyelvben előfordul, olyanokban is, amelyeket a magyarral semmiképpen sem lehet összefüggésbe hozni (pl. a perzsában, egyes olasz nyelvjárásokban); a névutók ragozása sem a magyarra szorító jelenség; a tulajdonság jelző nemcsak a magyarban előzi meg a jelzett főnevet és nemcsak a magyarban nem egyezik meg vele, hanem egyebek közt pl. az angolban is ez a helyzet; az igekötő, a magyar nyelvnek ez a jellemző sajátja csaknem azonos módon fellelhető a szláv, sőt a germán nyelvekben is; az igenévszótövek (pl. *les*, *nyom*, *fagy*, melyek hol igék, hol főnevek) nemcsak a rokon nyelvekben lelhetők fel, de sokkal nagyobb mértékben vannak meg pl. az angolban (*kiss*, *tiptoe* stb.); s még a magyarul tanuló idegen réme, a tárgyias igeragozás sem olyan különlegesség, hogy másutt meg ne lenne (pl. nyomai vannak a portugálban).

Másrészt azonban, ha így aligha lehet a magyar nyelvnek egyetlen olyan szerkezeti vonását fölfedezni, amely valahol másutt ne lenne föllelhető, az is kétségtelen, hogy mindezeket

a vonásokat együtt olyan módon és olyan vegyülésben, mint a magyarban sehol sem lehet megtalálni, legföljebb megközelítőleg valamely rokon nyelvben. Ha tehát elszigetelt vonás alapján nem is lehet nyelvünket jellemezni, egy bizonyos számú tulajdonság már meghatározhatja egyéniségét. Természetesen minél több vonást veszünk figyelembe, annál jobban domborodik ki ez az egyéniség.

A nyelv anyaga azonban éppen olyan fontos, éppúgy hozzátartozik a nyelv arculatához, mint a szerkezeti vonások, nélkülük nyelvünk képét megrajzolni lehetetlen. A következőkben tehát néhány szerkezeti és anyagi vonást fogunk megvizsgálni. Nem valamennyit, erre itt éppúgy nincs tér, mint a középiskolában, a nyert kép is tehát csak vázlatos lesz. Meg fogjuk azonban vizsgálni, mi e vonásokból az ősi örökség és mi az idegen, kölcsönzött tulajdon, és végül futó pillantást vetünk a tárgyalat tulajdonságok esztétikai értékére is. Ez utóbbi szempont nem nyelvtudományi, a nyelvészet nem értékeli, s azért fejtegetésünk e része nem lép fel a nyelvtudományi tételek vagy akár csak feltevések igényeivel sem.

A magyar nyelv mai hangállománya nem ősi örökség. A rokon finn-ugor nyelvekben egészen eltérő hangok is előfordulnak, viszont a magyar nyelv hangjainak jó része hol itt, hol ott hiányzik. Éppígy áll természetesen a helyzet az ősi finn-ugor hangrendszerhez viszonyítva, már persze, amint ez utóbbit kikövetkeztethetőnek véljük. S ez természetes, hiszen a nyelvek változása nagyrészt a hangok módosulása útján történik. Kétségtelen, hogy a honfoglalás idejében pl. nem volt a magyarban *ö, ű, ó, c, zs* stb., ellenben megvolt a γ (= a német *eh* a *wach* szóban), meg a γ (az előbbi zöngés párja) és az egyes hangok gyakoriságának aránya is egészen más volt, mint ma. De ha mai magyar nyelvünk hangrendszere szükségszerűen nagy mértékben eltér az ősi nyelvtől, a közös finn-ugor alapnyelv hangrendszerétől, mégis a mai állapot merőben magyar fejlemény, melyben idegen hatás jóformán alig mutatható ki.

A magyar hangrendszert gazdagság és változatosság jellemzi. Mind magán-, mind mássalhangzói tisztán artikuláltak, mély- és magashangú magánhangzóinak aránya a magashangúak javára dől el. Magánhangzói között hiányzik a veláris illabiális sorozat, ez különben a legtöbb európai nyelvben ismeretlen és sajnálni őket nincs okunk, úgyszintén a sonans nazálisok és liquidák, melyek egyes szláv és germán nyelvekben gyakoriak; esztétikai szempontból ezekért sem kár. Bár a nyílt és zárt o, ö között a magyar nem tesz különbséget (az o és ó, ö és ő közötti minőségi különbség elenyésző), magánhangzórendszere az euró-

pai nyelvek között a leggazdagabbak és legváltozatosabbak közé tartozik, talán egyedül a francia múlja ezen a téren lényegesen felül orrhangú sorozatával. Ezzel szemben nagy lehetőséget nyújt a legtöbb magánhangzó esetében a hosszú meg a rövid éles megkülönböztetése (pl. *török, török, török*); e téren a Dúnántúlról terjedő elmosódása az *i, ú, ű* hosszúságának (*hid, bus, hüs*), melyet a köznyelvben talán az író- és szedőgép betűhiánya is elősegít, sajnálatos, éppúgy, mint a zárt és a nyílt *e* közötti különbség elenyészése (*ember* helyett *ember*) a tiszántúli és a köznyelvi kiejtésben: az egyszabású e-k terjedése könnyen egyhangúvá teszi a nyelvet. A kettőshangzók (*aj, ej, oj, stb., au*) szintén változatos színeket elegyítenek a beszédbe. A magyar mássalhangzórendszer szintén a leggazdagabbak közé tartozik, ebből a szempontból a legtöbb európai nyelv elmarad a magyar mögött. Nagyjában hasonló mássalhangzó-állományuk csak a szláv nyelveknek van, ezeknek viszont magánhangzórendszerük jóval egyhangúbb. Ehhez járul a hosszúság meg a rövidség éles megkülönböztetése a mássalhangzóknak is, ez a szláv nyelvekből hiányzik.

Ami az esztétikai szempontot illeti, a nyelv széphangzása általánosan elfogadott vélemény szerint függ a magán- és mássalhangzók, még pontosabban talán a zöngés és a zöngétlen elemek megoszlásától. A magyar ebből a szempontból a legszerencsésebben a középhelyet foglalja el az európai nyelvek között: *Tolnai* Vilmos statisztikája szerint a két véglet a finn, melyben 100 magánhangzóra 104 mássalhangzó esik és a cseh, melyben 100 magánhangzó szinte belefűllad 188 mássalhangzóba, a magyarban pedig 141 mássalhangzó esik 100 magánhangzóra, pontosan ugyanannyi, mint a franciában. A magánhangzók szaporasága lággyá, dallamossá teszi a nyelvet, az arany középút azonban itt is a legkedvezőbb: túlságosan sok magánhangzó csicsergővé, erőtlenné lágylítja a nyelv hangzását, míg a mássalhangzók túltengése keménnyé, durvává, esetleg komikussá teheti. Különbözik a finnel szemben is kedvezőbbé válik az arány, ha figyelembe vesszük, hogy viszont a finn mássalhangzók zöme zöngétlen, kattogó *p, k, t* és *s*, holott a magyar zöngés mássalhangzók sokasága: *d, g, b, z, zs stb.* még erősen lágylítja, dallamosítja nyelvünket. A magánhangzók megoszlása is kedvező arányú, legtöbb az *è, e* (kb. 25%), majd az *a* (23.6%), legkevesebb az *ü, ű* (kb. 2%), az egyes magánhangzók százalékszámait egyenletes, lankás menetű grafikont adnak. Különösen szerencsés azonfelül a magyarban a magánhangzók és a mássalhangzók eloszlása, nagyobb mássalhangzótorlódás ritka, a szó elején egészen kivételes, másrészt két mássalhangzó mégis elég

gyakran találkozunk ahhoz, hogy színt és változatosságot vigyen a magánhangzók egyébként túlságosan egyhangúan pergő gyönyögzésébe.

Esztétikai szempontból a magánhangzóilleszkedésnek vannak előnyei és hátrányai. A ragok és képzők nagy formagazdagságát idézi elő (pl. *-hoz, -hez, -hoz*), de főleg finom árnyalást tesz lehetővé ilyen alakpárok teremtésével, mint *forगत-gergeteg, csúcs-csúcs, hóbortos-hóbörtös* stb.; másrészt azonban az azonos magánhangzók gyakori ismétlésével a nyelvet kissé egyhangúvá teheti, különösen az e hangok gyakoriságával és főleg ott, hol nincs különbség nyílt és zárt e között.

A hangsúly a magyarban mindig a szó első tagján van, erősen dinamikus és több-kevesebb erővel a mondatnak szinte minden szaván érezhető; ennél fogva a magyar mondatban úgyszólván minden szó élesen megkülönböztethető, nem folyik határozatlanul egybe. Ennek igen nagy előnyei vannak főleg a bizonyos fokig torzuló gépi beszéd, rádió, mozi, grammofon terén, mert a megértést nagy mértékben könnyíti. A hangsúly, bár erős, nem nyomja el a hangsúlytalan szótagokat, ezek megtartják lényegében tartalmukat és teljes csengésüket. A mondat melódiája változatos és hajlékony, finoman árnyalt. A hangsúly helye alkalmasint ősi finn-ugor örökség.

Mindezeknek a fontos kérdéseknek a megtárgyalására a tanterv nagyon kevés alkalmat ad. A magyar hangrendszernek és a finn-ugor alapnyelv meg a rokonnyelvek hangrendszerének viszonyára s a magyar rendszer változásaira, átalakulására szót lehet keríteni a magyar nyelv eredetének alapos tárgyalásában. Föltétlenül megbeszélést érdemel azonban a mai hangrendszer jellemzése, s mind ennek, mind a magánhangzóilleszkedésnek, a hangsúlynak stb. esztétikai szempontból való értékelése. Ezzel a nyelv hangzásának, próza és vers zengésének megítélésére új szempontokat adunk a tanulóknak, szemhatárukat tágitjuk, finomabban érzékenyekké tesszük őket a belső tartalommal összehangzó külső kifejező eszközök zenéjére. Alaposabb megtárgyalás, sőt próbák és számítások végeztetése, egy-egy irodalmi szövegnek abból a szempontból való alapos megbeszélése, miként függ össze a nyelv szolgáltatva szimfónia a tartalommal és főleg a szöveg hangulatával, érzelmi színezetével, nagyon is kívánatos volna, erre azonban időnk aligha lehet (legföljebb önképzőköri viták keretében), mégis legalább nagy vonalakban okvetlenül ki kell rá térnünk. A tanterv erre nem igen ad módot, ezért legalább egy helyettesítési órát kell rá szánnunk. A tanulók hálásan fogadják, még a futó tárgyalás is megmozdítja az értelmesebbeket, sőt a tanár tekintélye is

jelentékenyen növekszik, ha ilyen, a megszokott iskolai kereteken túlemelkedő dolgok megvitatására is vállalkozik.

Minden nyelvnek rendkívül becses és jellemző, egyéniségének lényeges színeit adó része a szókincese. A magyar szókincsben a szokásos két nagy csoporton, az eredeti meg a jövevényszavak csoportján kívül feltűnő a teljesen ismeretlen vagy legalább is bizonytalan eredetű szavaknak hányada. Pl. csak a ft.-val kezdődő gyakoribb köznyelvi szavaink között ismeretlen eredetűnek tekinthető (nem is túlságosan szigorúan bírálva el az ajánlott származtatásokat): *habar, háború, halk, hamar, hamis, hang, hanga, hányni, hanyag, harapózik, harcsa, harmat, has, hát, hazudik, heged, hegedű, hely, henye, hepciás, herkentyű, hever, hideg, hűl, hűvös, híg, hímes, hinár, hint, hisz, himlő, hitvány, hiú, hízeleg, hóbortos, hord, horog, horpad, hoz, hús, hull, hús, húz, hüvelyk*. Ámde e szavak legnagyobb része a magyar nyelv ősi szókincsébe tartozik, a rokon nyelvekből azonban időközben kiavult, kihullt, hiszen azóta a sok évezred óta, hogy a magyarság rokonaitól elvált, az ősi nyelv minden leszármazottja nemcsak sok új elemet vett föl, hanem sok régit, ősit el is veszített. Éppen a nagy időbeli távolság folytán szinte természetes, hogy a magyar nyelv sok ilyen ősi eleméről ma már eredeti voltát éppen az említett körülmények folytán nem tudjuk kimutatni, s bizonyítékok híján az ismeretlen eredetűek közé gyűjünk kénytelenek sorozni őket.

Közismert tény, hogy a magyar nyelv a finn-ugor nyelvcsalád ugor ágához tartozik. A finn-ugor alapnyelvet beszélő ősi finn-ugor népből először az ugorok hasadtak ki, majd ez a kisebb, ugor egység is megszűnt a magyarság kiválásával. Szókincsünk legősibb elemei tehát azok az alapszavak, melyek fellelhetők a finn-ugor, vagy az obi-ugor nyelvekben is. Ezek száma *Zsirai Miklós* szerint mintegy 1000-re tehető, *Vermes Stefánia* pedig a Szófejtő Szótár etimológiai statisztikája alapján 1172 finnugor-ugor elemet talált szókészletünkben. Ez utóbbi számban alkalmasint egy-egy tőnek olykor-olykor több hajtása is szerepel külön egységként, de az kétségtelen, hogy eredeti finn-ugor szótöveink száma az 1000-tól nem nagyon maradhat el. Ez a szám egyáltalában nem kevés, a németben, az oroszban, az albánban még annyi ősi indoeurópai szó sem maradt fenn, mint amennyi a magyarban finn-ugor van, pedig az indoeurópai nyelvek régi történetét sokkal jobban ismerjük, hiszen a latinon, a görögön, a szanszkriton át több ezer évvel messzebb mehetünk vissza e nyelvcsalád történetének adatokon nyugvó kutatásában, mint a finn-ugorságéban, s ennél fogva a finn-ugor nyelvekben sokkal nagyobb azoknak az ősi elemeknek a száma,

melyeknek ősi voltát éppen régi adatok hiányában bizonyítani nem tudjuk.

Finn-ugor és ugor eredetű szavaink ma is szókincsünk magvát, javát alkotják. Látszólag csekély számuk ellenére döntő szerepük van a nyelvben. Ennek az a magyarázata, hogy egyrészt az élő beszédben a leggyakrabban használt szavak a finn-ugorok közül kerülnek ki, másrészt, mint nyelvünk legősibb elemei, a szóképzés útján ezek terebélyesedtek ki a leghatalmasabb szócsaládokká, melyek egyes tagjai között az összefüggés ma már persze sokszor elhalványodott. (Pl. *el, elé, elő, elég, elégedik, elégel, elegendő, elégít, elégséges, elégtelen, előz, előzők, előzékeny, elem, elemi, elemez, ellen, ellenez, ellenkezik, ellenség, ellenző, ellenzék, elnök, elnököl, előget, eleinte, előleg, előlegez, előny, előnyös, előd, elül, elől, eleve, elv, elvi, előtt, első, elsőség stb.*, s ezzel az *el* származékait távolról sem merítettük ki, hiszen legalább mégegyszer ennyi használatos származékot lehetne még hozzájuk sorolni.)

Az ősi finn-ugor, majd ugor nép a művelődésnek megglehős kezdetleges fokán lévén, finn-ugor és ugor szavaink természetesen a legelsőlegesebb fogalmakat jelölik. E szavak tehát számnevek, testrészek nevei, rokonságra, természeti jelenségekre, az állat- és növényvilágra, ásványokra, lakásra és foglalkozásra vonatkozó szavak, továbbá helyzet jelentő szókon és mellékneveken kívül főleg igék, ezek a legbecsesebb kincsei a nyelvnek és legnagyobb ereje is egyszersmind, aránylag meglepően nagy számmal, végül még igen sok, külön fogalmi csoportba nem sorozható főnév, melléknév. E szavak jórészt egytagúak, tehát egyrészt saját maguk közvetlenül hozzájárulnak a nyelv hajlékonnyá, rugalmassá tételéhez, másrészt rövidségük-nél fogva alkalmasak arra, hogy hatalmas szócsaládok kiindulópontjává váljanak.

Ez ősi finn-ugor szavakkal és családjaikkal azonban még távolról sem merül ki a magyar szókincs eredeti része. Eredeti magyar szavak a magyar nyelv egész külön élete alatt állandóan keletkeztek és ma is keletkeznek. Effélék pl. a hangutánzó szavak, mint *dörren, füttyül, sívít, csattan, gurul, potyog* és természetek más hasonló, továbbá a hozzájuk közel álló hangfestő szavak, melyeket talán inkább hangulatfestőknek kellene nevezni, ilyenek: *billen, riszál, hömpölyög, inci-finci, tutyi-mutyi* stb. A hangutánzó-hangfestő szavak fontos alkotórészei a magyar szókincsnek egyrészt igen nagy számuknál fogva, másrészt azért, mert telítve lévén hangulati tartalommal, a nyelvbe sok szint és árnyalatot visznek s nagyban hozzájárulnak a magyar nyelv jellegzetes tulajdonságainak, a kifejező erőnek és a képszerűségnek kifejlesztéséhez. Ezeken kívül egyéb forrásai is

vannak a szókeletkezésnek, mint pl. a gyermek-, ill. dajkanyelvi szavak (*papa, mama, dada, tütü* stb.), az indulatszók, melyek néha tekintélyes szócsaláddá ágaznak szét (pl. *áh, áhit, áhíthatos, áhíthatoskodik, áhítózik* stb.), az állathívogató szók és belőlük keletkezett állatnevek (*lile, pipi, coca, cica, csikó* stb.).

Külön megemlítést érdemel a nyelvújítás. Bár a szavak tudatos alkotása egyidős a nyelv irodalmi (fordítási) célokra való használatával, s ki is mutatható legrégebbi irodalmi emlékeink óta, nyelvújítási szavaknak azokat szoktuk csak nevezni, melyek a XVIII. században erőre kapott nyelv bővítő mozgalom során keletkeztek. A nyelvújítás sokezer szót öntött a magyar köznyelv szókincsébe, tehát a mai magyar nyelv kialakításában és jellegében igen nagy része van. E szavak jelentős hányada ellen semmi szempontból sem lehet kifogást tenni, sok van azonban közöttük, melynek képzése a szokásostól eltér. Ezekre már szálló igévé vált az a bölcs mondás: sajnálatos, hogy lettek, Örülni kell, hogy vannak. A nyelvész azonban talán még ilyen szigorú bírálattal sem illeti őket, hiszen alig van olyan nyelvújítási szörnyszülött, melynek furcsa képzésmódjára analógiát ne lehetne találni a nyelv természetes fejlődésében. A különbség csak mennyiségi, az ilyen ú. n. „szabálytalan” képzés a nyelv életében ritka, jobbra egy-két elszigetelt esetre korlátozódik, a nyelvújításban azonban tömegesen jelentkeznek a szokatlan keletkezésű szavak. A nyelvújítás igen nagyjelentőségű mozgalom, a nyelv utolsó hatalmas és immár tudatos erőfeszítése, hogy végleg és tökéletesen beleilleszkedjék a nyugati művelődés korszerű formáiba. Idegen művelődési körhöz való hangolódás súlyos problémája előtt már többször állt a nyelv, de soha oly szerencsésen meg nem oldotta, mint a nyelvújítással. Örölnünk kell, hogy merőben a saját erejéből, a saját elemeiből valósította meg ezt a nagy átalakítást, amelyre végre is szükség volt, nem pedig idegen szavak és fordulatok ezreinek átültetésével. Lehet, hogy eközben itt-ott némi szín, íz vagy zamat veszendőbe ment, de elég egy pillantást vetni akár Vörösmarty ragyogó ékköves hexameteire, akár Petőfinék a köznyelvhez közel álló nyelvezetére, és meggyőződhetünk, hogy nyelvünk ősi, gazdagon árnyalt szelleme, dús zamata és szilaj ereje egyrészt, a nyelvújítás hűvös-parfömös szózuhataga másrészt pompásan megférnek egymás mellett minden síkon és minden árnyalatban és nemhogy ártanak egymásnak, de kiegészítik és gazdagítják egymást. A nyelvújítás rendesen pontos fogalomalkotással dolgozott, tehát a jelentésükben elmosódó körvonalú magyar szavakhoz a pontos jelentésű szavak hozzácsatolásával hiányt pótolta. Ami talán túlzottan kiagyalt volt ezeknek a szavaknak egy részében, azt a nyelv, mihelyt az illető

szó végleg belekerült forgatagába, úgyis a saját szelleméhez idomította, kiszellőzve belőlük a papirosszagot. Köznyelvünk rugalmassága és finomsága, irodalmi irányunk változatossága és gazdagsága, tudományos műnyelvünk pontossága egyaránt adósa a nyelvújító mozgalomnak.

Egy nyelvnek azonban nemcsak eredeti, ősi elemei vannak. Minden nép, hol barátságosan, hol háborúban, állandóan kapcsolatban van a környező népekkel, s ez érintkezés mindig nyelvi téren is megnyilvánul. Legnagyobb mértékben éppen a szókészlet vesz fel idegen elemeket. Olyik-másik nagy európai nyelvben (pl. az angolban) az idegen szavak száma sokszorosan fölülmúlja az eredetieket. A magyar sem kivétel, szókincsének jelentékeny része idegen származású.

Már a finn-ugor nyelvközösség vett át más nyelvekből szavakat (pl. *arany, száz, ág, árva* stb.), az ugor együttélés idején szintén kerültek a nyelvbe jövevények (pl. *ló, hattyú*). A magyar nyelv külön életében természetesen szintén szakadatlanul kerültek és kerülnek ma is idegen szavak a nyelvbe. Az idegen szavak állandó szivárgásán kívül azonban néha tömegesen lepik el a nyelvet a jövevény elemek. Ez olyankor szokott történni, mikor a nép megválnak ősi társadalmi és állami intézményeitől, vallásától, egész műveltségétől és idegen művelődési körbe illeszkedik bele. A magyarság két ízben ment át ilyen gyökeres változáson. Először, mikor kiszakadva az ugor közösségből, elhagyta régi kezdetleges gyűjtögető-vadászó életmódját, majd belekerülve a török népek forgatagába, műveltségében, életmódjában, állami és társadalmi szervezetében, harcmódorában teljesen törökös jellegűvé vált. Ilyen gyökeres, a népnek úgyszólván minden kollektív élet jelenségére kiterjedő hatás nem múlhatott el jelentős nyelvi átvételek nélkül. Ennek az átalakulásnak köszönhetőek régi török jövevénytiszavaink, szám szerint jóval több, mint 300. E szavak mind művelődési szavak az állattenyésztés, a földművelés, a mesterségek, a ruházkodás és bútortzat, a szellemi és erkölcsi élet köréből. Életük oly régóta közös a nyelv többi elemeivel, hogy épp úgy ősi örökségnek tekinthetők, mint ahogyan a magyar nép eredeti tömegéhez tartozóknak kell tekintenünk azokat a török fajú elemeket, melyek a honfoglalás előtt vegyültek a magyarságba. E szavak hozzátartoznak nyelvünk különös arculatához, hangzásuk kellemes, változatos, fontos szint jelentenek a nyelv esztétikai skálájában. Jóval több, mint 1000 év óta élnek a magyar nyelv életét, vele egyek lettek. Ugyanez mondható a honfoglalás előtti időkből származó iráni jövevényekről.

A magyarság második nagy műveltségcseréje a honfoglalás után, a kereszténység felvételekor következett be. Ekkor a magyarság hirtelen, szinte minden átmenet nélkül elhagyta régi vallását, törökös állami és társadalmi berendezéseit, szakított félnomád életmódjával, falu- és városlakóvá lett, szóval gyökeresen átalakult, eldobva magától régi, törökös műveltségét, mely több tekintetben nem volt alábbvaló, sőt egyes ágazataiban (pl. a hadviselésben) fölötte állott az új, nyugati, keresztény műveltségnek. Ez a nagy átalakulás alig egy-két évszázad alatt pergett le. Bizonyos, hogy a régi magyar szókincsnek jelentős része ment ekkor veszendőbe a régi vallással, szokásokkal, hiedelmekkel, *társadalmi és állami szervezettel egyetemben*. Az idegen hatások azóta szakadatlanul érik a nyelvet, hol csökkenő, hol erősödő hullámokban. A besodródó idegen elemek egy része persze csak kérész életű, a nyelv hamarosan kiveti őket magából, tudatos ellenhatások is lényegesen csökkenthetik számukat, de azért minden korszakban, nemzedékről nemzedékre szaporodnak, sokszor ősi magyar elemek rovására, pusztulására.

Ezeknek az idegen elemeknek három nagyobb csoportja érdemel különös figyelmet: a szláv, a német és a latin jövevényszavaké. Ki kell emelnünk, hogy általában szláv szókról beszélünk voltaképpen nem helyes, az ebbe a csoportba tartozó szavak ugyanis igen sok szláv nyelv között oszlanak meg, vannak köztük oroszok, melyek még a honfoglalás előtt kerültek a nyelvbe (pl. *halom*), lengyelek (pl. *pisztráng*), kisoroszkok (pl. *kalamajka*), bolgárok (pl. *nyüst*, *rozsdá*), szerb-horvátok (pl. *parittyá*, *gatyá*), szlovének (pl. *túr*, *rocska*), tótok (pl. *pesztonka*, *pletyka*), legnagyobb részükről azonban a szláv nyelveknek egymáshoz való nagy hasonlósága miatt nem lehet megállapítani, honnan jöttek. Latin és német eredetű szavaink is igen számosak, ami szintén érthető. Jelentéktelenebb az olasz meg a francia hatás. Oláh szavunk alig egy-kettő van.

A nyelvbe bekerülő idegen szók aztán lassan hozzáidomulnak a nyelvhez, elvesztik idegen hangzásukat, mint a folyóban hömpölygetett kavics, legömbölyödnek, kisimulnak. A magyar nyelv nem tűri pl. a szó elején a mássalhangzó-torlódást: a latin *gradus*-ból *garádics*, schoia-ból *iskola*, a francia *clinche*-ből *kilincs*, a szláv *dvor*-ból *udvar*, a német szecit-ből *selejtes* stb. lesz; a magánhangzóilleszkedés törvénye szintén átgyúrja a szó képét: vö. szláv *pristav*: *poroszló*, német *torkel*: *törköly*, *trager*: *trágár*, *taschel*: *tarsoly*, francia *loquet*: *lakat* stb. A szó bekerülve nyelvünkbe, annak életét éli, részt vesz a megfelelő hangváltozásokban, alakjában ezért gyökeresen megváltozik: vö. szláv *styk*: *ösztoke*, *sluzba*: *zsolozsma*, olasz *cochiglia*: *kagyló*, s

gyakran jelentése is lényegesen módosul: oszmán török *mahmur* ‚másnapos‘: *mámoros*, német *patalie* (< battaglia) ‚csata‘: *patália*; *katzer* (kätzer) ‚eretnek‘: *kacér*; *kobern* ‚fosztogat‘: *kóborol*; szláv *sluzba* ‚szolgálat‘: *szolozsma* stb., stb.²

Jövevényszavaink vizsgálata közben felötlik az a kérdés, hogyan aránylik egymáshoz eredeti és kölcsönzött szavaink száma. *Tolnai Vilmos* idevágó statisztikája szerint, hacsak a szógyököket vesszük figyelembe, 1000 közül eredeti magyar 550, szláv 100, germán 95, török 90, latin 80, ismeretlen 85. Ha viszont a származékokat is figyelembe vesszük, úgy ahogy a szótárban a szavak föl vannak sorolva: 1000 közül magyar 650, szláv 100, germán 75, török 85, latin 65, ismeretlen 25. Ámde ez az arány nem a valóságos szóhasználatot tükrözi vissza. Meg kell vizsgálni az összefüggő beszédet vagy írást. Az irodalmi nyelvben *Tolnai* szerint a legkülönfélébb szerzők nagyszámú szövegén végzett vizsgálata alapján 100,000 szóból, amint a nyelvhasználatban előfordul, magyar 88,440, szláv 3,39t), latin 2,790, germán 1,482, török 1,004, görög 618, francia 609, olasz 432, iráni 262, zsidó 191, angol 159, oláh 27, spanyol 23, hindu 9, arab 4, perzsa 4, ismeretlen 550. Ezt a statisztikai összeállítást nem tarthatjuk kifogástalannak. Egyrészt *Tolnai* kétségtelenül a szavak végső kinyomozható eredetét kutatta, nem pedig — mint kellett volna — azt, hogy milyen nyelvből kerültek a jövevények hozzánk, másrészt rendkívül meglepő az ismeretlen eredetű elemek igen csekély száma (bár, mint említettük, az ismeretlen elemek túlnyomóan a nyelv ősi szókincséhez tartoznak, tehát nem teszik kedvezőtlené a statisztikát a magyar elemek rovására). Nem tudni, milyen kritikával illette *Tolnai* a közkézen forgó szószármaztatásokat, ezek ugyanis gyakran kihívják az ellentmondást. *Vermes Stefánia* már említett számítása szerint a SzófSz. alapján szavaink közül finn-ugor eredetű vagy a magyar nyelv külön életében keletkezett (ideszámítva a nyelvújításiakat is) 46.3%-ó, ismeretlen vagy bizonytalan eredetű 18.1%, szláv eredetű 12.4%, német 7.3%, török 6.5%, latin-görög 5.8%, újlatin 2.1%, egyéb 1.5%. Ha az ismeretlen és a finn-ugor-magyar szavakat együvé vesszük, *Tolnai* számításától nem járnak nagyon messze. Főleg érvényesülnek a nagy számok törvényei az összefüggő szöveg vizsgálatában. *Zsirai* pl. a Szózat két első versszakában azt állapította meg, hogy két török, egy latin és négy bizonytalan eredetű szón kívül minden elem magyar, azaz finn-ugor származású benne. A Himnusz első versszakában pedig finn-ugor és ugor eredetű szó 21 van, török 4, latin 1, talán iráni 1, ismeretlen vagy bizonytalan 6, vagyis az arányok meglehetősen azonosak, sőt még kedvezőbbek, mint Tolnainál. Joggal mondhatjuk tehát vele, hogy a magyar nyelv

ősi elemeiben halhatatlan, a belekerült idegen szavaknak csak egészen jelentéktelen szerep jut. A magyar szókincs minden természetes beszédünkben ősi elemi erővel buzog és minden mást elsöpör.

A magyar nyelvnek és ezen belül a magyar szókincsnek eredetével föltétlenül foglalkoznunk kell a középiskolában, Tanterv és Utasítások különben szintén így rendelkeznek. Elmaradni e fejezeteknek nem szabad, semmilyen időhiány nem okolhat meg ilyen mulasztást, nemzeti szempontból annyira fontos, hogy minden művelt magyar ember világosan lásson ebben a kérdésben. Amint az Utasítások határozottan megkövetelik, meg kell emlékezni „a nyelvtörténeti változások csoportjairól, a hangváltozásokról, a jelentésváltozásokról, a szókincs változásairól” (Utasítások I. 57-58); ehhez hozzáveendő még legalább az analógia. Mindezt, bőséges példákból kiindulva, induktív úton. Föltétlenül úgy kell azonban a tárgyalást vezetni, hogy a tanulók világosan lássák a nyelvrokonság fontos kritériumait, tehát sohasem eshessenek majd áldozatul délibábos ábrándoknak. A szókincs fejlődésével kapcsolatban ki kell építeni a belőle levonható művelődéstörténeti tanulságokat is, de rá kell mutatni határozottan a különféle szókincs-elemek nem egyenlő fontosságára, összehasonlításokat kell tenni más nyelvekkel, megmagyarázni az ismeretlen eredetű elemek nagy számának okát stb. Nem mulaszthatjuk el megemlékezni a statisztikáról, sőt rendkívül szemléltető, ha előveszünk egy magyar szöveget és azon mutatjuk be a magyar szókincs eredeti és idegen elemeinek arányát. Mindez a tanulóknak nemcsak a tudását ágítja, hanem emeli nyelvi és nemzeti önértüket és öntudatukat, sőt esetleg fölébreszti a kedvüket ilyenféle kérdésekkel való törődésre. A nyelvújítással részletesen foglalkozunk az irodalomtörténet keretében, csak arra vigyázzunk, hogy e mozgalomnak nyelvi és esztétikai szempontból való fontosságát kellőképpen kidomborítsuk. Általában a tanár feladata ezzel a kérdés-csoporttal kapcsolatban a legkönnyebb, a tanterv ugyanis módot ad az alaposabb tárgyalásra, az egész fejlődést több óra keretében zárt egységként mutathatja be és rögzítheti meg.

Fokozott figyelmet érdemel a nyelv szóragozási rendszere, hiszen ez még jellemzőbb a nyelvre, mint a szókincsé, és ennek függvénye a nyelv szerkezete, vele vannak kapcsolatban leg-sajátosabb jellegzetességei.

A nyugati nyelvekkel szemben a magyarnak egyik leg-felülőbb tulajdonsága, hogy a határozói viszonyt nem prepozíciókkal, *mint amazok az esetek túlnyomó részében, hanem a szó után kerülő ragokkal és névutókkal* fejezi ki. Ez közös finn-

ugor tulajdonság, s nyilván a nyelv legősibb ösztönei közé tartozik, bár a ma használatos ragok és névutók jelentős része a magyar nyelv külön életében fejlődött, de szinte kivétel nélkül ősi elemekből, ősi mintára, a többi finn-ugor nyelvek eljárásai-
val azonos módon.

Vegyük pl. a legősibb viszonymegjelölést, mely alkalmasint a többinek is alapja volt, a helyhatározókat. Jellemző a helyhatározók szabályos hármas tagolódása *hol, honnan, hová* kérdésre (pl. *-ban, -bol, -ba; -nál, -tól, -hoz; -n, -ról, -ra; mellett, mellől, mellé; alatt, alól, alá* stb.). Ez a hármas tagolódás is ősi örökség (igen sok nyugati nyelvben hiányzik, vagy csonka). Maguk a ma leghasználatosabb ragok és névutók már a magyarban keletkeztek, mégpedig önálló főnevekből, melyek azonban igen kevés kivétellel finn-ugor eredetűek. Az első lépés a névutóvá fejlődés (*mell: mellett, al: alá* stb.), ez még nem illeszkedik. Majd a fejlődés folyamán a névutó mind szorosabban tapad a főnévhez, végre illeszkedik és megszületik a rag (pl. *réa: rá: ra ~ re*). De nemcsak a hármas tagozódás ősi eredetű, mai ragjainkban és névutóinkban a tulajdonképpeni hely viszonyt kifejező egyszerű elem maga is ősi így pl. a locativusi *-n* (*-ban, házon, télen, lassan* stb.), vö. vogul *witen* 'vízen', zürjén *telin* 'télien' stb., az ablativusi *-l* (*-ból, -tól, alul* stb.), vö. vog. *élei* 'elülről' stb., a lativusi *-é* (pl. *felé, -vá* stb.), a locativusi *t* (pl. *Pécsett, mellett, itt* stb.), vö. vogul *chot* 'hof, osztyák *tot* 'ott'. Éppígy felismerhetők ősi elemek pl. a fokozásban, a feltételes mód és az igenevek képzésében stb., stb.

Igen jellemző vonása a magyar nyelvnek a birtokos személyragozás. Fellelhető ez ugyan más jellegű nyelvekben is, ám a magyarban ősi örökség, s nemcsak a szerkezet, de a szerkezet anyagi eszközei is azonos eredetűek a többi finn-ugor nyelvben, pl. *házam: osztyák chátém (chát), ebem: vogul ámpem (ámp), melled: zürjén melyed (mely), hajam, hajunk: mordvin kujam, kujamok (kuja)* stb. A birtokos személyragokban, mint ismeretes, ősi finn-ugor személyes névmások rejlenek.

A tárgyias igeragozás alkalmasint nem ősi örökség, de mindenesetre igen régi s egyik legjellegzetesebb vonása nyelvünknek. Ragjai jórészt ugyancsak az ősi személyes névmásokból keletkeztek.

A ragok nagy gazdagsága, a birtokos személyragozás, a tárgyias igeragozás egyaránt hozzájárulnak a magyar nyelv egyik legjellegzetesebb és legfontosabb tulajdonságának, a tömörségnek kialakításához. Egyetlen európai nyelv sem oly szintetikus és tömör, mint a magyar, legfeljebb a klasszikus nyelvek foghatók hozzá. Elég futólag összevetni a *házam kertjében* meg a *dans le jardin de ma maison, im Garten meines Hauses* féle

szerkezeteket, vagy a *látom, látlak: je le vois, je te vois, ich sehe ihn, dich* féle mondatokat, hogy egy-két elemi példán meggyőződhezzünk tömörségéről.³

Persze az említett szerkezetek nem egyetlen munkálói ennek a tömörségnek, sok egyéb tényező is közrejátsszik, mint pl. a változatos igenévi szerkezetek. Igaz, hogy e rövidség következtében a mondat szerkezeti elemei nem válnak ki olyan világosan, mint pl. a román nyelvekben, ez azonban aligha tekinthető hibának, s ha az, bőségesen ellensúlyozza a hajlékony tömörség és a viszonyt kifejező elemek páratlan gazdagsága. Komolyabb árnyoldala a ragok és képzők halmozásának, hogy a szavak néha kelleténél hosszabbra nőnek.

A magyar nyelvnek egyik legjellegzetesebb tulajdonsága páratlan képzőgazdagsága. Az egyszerű képzők és képzőbokrok semmilyen más európai nyelvben nem ismert óriási tömege áll rendelkezésünkre, hogy a jelentés legfinomabb árnyalatait megkapó változatossággal fejezzük ki. Pl. az igék gyakoritását az egyszerű és 30-nál több különböző összetett képző fejezi ki. Persze ennyi képzővel változatos árnyalatokat tudunk kifejezni, így pl. a cselekvés ismétlődését: *lövöldöz*, tartósságát: *üldögél*, nekilendülését: *gyullad*, unszoló akarását: *marasztal*, hogy csak a legdurvábbakat említsem. Ugyanígy van ez mozzanatos, műveltető, kicsinyítő, becéző stb. képzőinkkel is. Ehhez járul még, hogy ugyanaz a képző sok eltérő árnyalatot is tud kifejezni, vessük össze pl. az *-s* képző különféle jelentéseit: 1. *vizes*, 2. *pirosas*, 3. *százados*, 4. *bádogos*, 5. *tölgyes*, 6. *harapós*, 7. *Katus*. Igen fontos igekötőinknek árnyaló szerepe is. A nyelv részben ezek segítségével fejezi ki a cselekvés szemléletét, sokkal tökéletesebben, mint a román és egyes germán nyelvek nagyszámú igeidőikkel. Nem csoda tehát, ha egy-egy szócsaládnak jelentésárnyalatait a legtöbb nyelvben még körülírással is bajos kifejezni: pl. *száll* (*el-, fel-, át-, le-, meg-, be-, alá-, stb.*), *szállong*, *szálldos*, *szálldogál*, *szállingózik*, *szállít*, *szállat*, *szállás*, *szálló*, *szálloda*, *szállodás*, *szállodai*, *szállítás*, *szállítmány*, *szállítmányoz*, stb., stb.

Sok képző, főleg az egyszerűek közül, ma már új szavakat nem képez, nagy részük azonban ma is eleven. Ezekkel tehát tömérdek új szót lehet képezni. A tudós pontosan definiálhatja azt a fogalmat, melyre szüksége van, és rögtön megfelelő szót is alkothat rá, nyelvünk tehát rendkívül alkalmas pontos és magyar tudományos műnyelv megteremtésére, jóval nagyobb mértékben, mint ahogy valóban kiaknázzuk e páratlan tulajdonságát. De az ezerféleképpen árnyalt képzők különösen az írónak nyújtanak szinte korlátlan lehetőséget. Ezekben az

egyéni képzetekben a kép még eleven, csillogó, hatásos, viszont az ilyen új szavak jelentésének körvonalai gyakran elmosódottabbak. Már pedig a költőnek megbecsülhetetlen az ilyen sejtelmes, félhomályba enyésző szó, amilyenek után a francia szimbolisták a pontos, szabatos francia nyelvben oly reménytelenül sóvárogtak. A magyar nyelv páratlan rugalmasságát, tömörségét, változatosságát, önmagát szakadatlanul újra teremtő erejét mindenki megcsodálhatja pl. Berzsenyiné, Vörösmartynál, Advnál vagy Szabó Dezsőnél, de legtöbb jeles magyar költőknél és íróknál. Ennek köszönhető nyelvünk két értékes és jellemző tulajdonsága, egyrészt a *képszerűség*, mely elevenné, frissé teszi a nyelvet, színes lehetőségeket adva a művésznek, és finoman *árnyalt volta*, de közreműködik e tényező már említett tömörségének kialakításában is.

Ami a mondat szerkesztést illeti, a magyar nyelv egyik jellegzetessége a névszói állítmány, mely más típusú nyelvekben is előfordul, de nálunk ősi örökség, s az ősi időktől inkább visszaféjlődött (a 3. személyre korlátozódott). Jellemzők az ige-névszótövek (pl. *les, zavar, nyom, fagy* stb.), s ezzel összefüggően a képzők egy részének az a tulajdonsága, hogy mind ígéhez, mind névszóhoz járulhatnak, vö. *anyátlan ~ akaratlan, járó ~ nagyorrú* (eredetere az -ó és -ú azonos), *színez ~ kötöz, várt múlt idő ~ várt igenév oo lét főnév* stb. Mindezek a vonások nem-rokon nyelvekben is megvannak, a magyarra azonban jellemző ősi, öröklött tulajdonságok. Ilyen ősi vonás a melléknévi jelző helye a jelzett főnév előtt, valamint ragozhatatlan volta, a főnév melléknévi használata (*kutyaidő, aranygyűrű*), az egyesszám használata a számnév után stb. A szerkesztésekben persze jóval nagyobb mértékben érvényesül az idegen hatás, mint a szóragozásban vagy a képzésben. A középkori latin hatás pl. jelentős nyomokat hagyott a magyar mondat képén, de a nyelv itt is küzd az idegen hatások ellen, s néha századokon át uralkodó idegenszerűségek is eltűnnek belőle természetesen, erőfeszítés nélkül, mint a latin mintára használt többesszám a számnevek után (*három forintok*), vagy a feltételes mód használata időhatározó, meg tárgyi mellékmondatokban (*mikoron eljött volna . . . , kérte őt, hogy hallgatná meg*). Az idegen hatás jelenthetett néha pallérozódást, de egyáltalában nem volt mindig a nyelv előnyére. Ha összevetjük a Halotti Beszéd *hallá hol-tát* szerkezetét a mai *hallotta, hogy meghal* szerkezettel, világos, hogy nyelvünknek egy jellegzetes vonása, a tömörség halványult itt fakóbbra. A megtartó és újító törekvések szakadatlan küzdelméből áll elő a mai magyar nyelv.

Fontos tulajdonsága nyelvünknek a szórend rendkívül rugalmas volta. Ez nem azt jelenti, hogy a szavak, sorrendje teljesen a beszélő szeszélyétől függ, ellenkezőleg, sokszor kényes szabályok határozzák meg a szavak helyét, a szórenddel azonban rendkívül finom árnyalatokat lehet elegánsan és tömören kifejezni. A szórend mozgékonyasága ősi finn-ugor tulajdonság, bár természetesen mai, finoman árnyalt szabályai nyelvünk külön, eredeti terméke.

A magyarban az összetett mondatok belső szerkezete lazább, mint pl. a latinban, görögben, a román nyelvekben vagy az angolban. A magyar igeragozás nem gazdag alakokban s fejlődése során szemünk előtt szegényedett és szegényedik. Kihullt a szenvedő ragozás, eltűnt több múlt idő, háttérbe szorultak igeneves szerkezetek, most pusztul az ikes ragozás, s ezzel szemben legfőjebb a jövő idő kifejezésére keletkeztek új szerkezetek, meg egy új szenvedő alak van kialakulóban. Ámde, mint már láttuk, a magyar a cselekvés szemléletét nem igeidővel, hanem igeekötőkkel és képzőkkel fejezi ki, a mellékmondatban pedig a cselekvés idejét erősen függetleníti a beszóló jelenétől. Hogy ebből a magyar ember bármely tulajdonságára lehetne következtetni, az persze több, mint kétséges.

E sorokban igen szűkösen emeltük ki a magyar nyelv egy-egy pár vonását a sok közül, körülbelül azokat, amelyeknek kiemelésével a középiskolában is meg kell elégednünk. A magyar szóragozástan, szóképzés és mondattan jellemző sajátosságainak kidomborítása s annak vázolása, miként járulnak hozzá ezek a szerkezeti tények a magyar nyelv néhány jellegzetes és becses tulajdonsága kialakításához, különben is igen nehéz feladat a középiskolában. Mindenesetre már az alsó osztályokban, melyek tantervébe beletartozik a magyar leíró nyelvtan, ki kell emelni a jellegzetes vonásokat. Mihelyt a tanulók idegen (latin, német) nyelvtani ismereteire is hivatkozni lehet, összevetések útján is tudatosítsuk nyelvünk eltérő szerkezetét s ez eltérések egyrészt eredeti, másrészt értékes, előnyös voltát. Felsőbb osztályokban az olvasmánytárgyalás során egy-egy különösen jellegzetes tömör szerkezet, fürge fordulat, színes-szemléletes kifejezés kapcsán rá kell mutatni, ha kínálkozik az alkalom, összehasonlításokkal is a magyar nyelv egy-egy fontos vonására, s ennek stílári értékére. A fontosabb megfontolások összefoglaló megbeszélésére sajnos megint csak helyettesítési órán kerülhet sor. Ekkor állandóan éljünk összevetésekkel és dolgozzunk lehetőleg bőséges példákkal. Mindenesetre akkor értünk csak el eredményt, ha középiskolai pályája végén a tanuló tudja, de nemcsak szajkó módra mondja, hanem belátja és érzi, hogy a magyar nyelv mai formájában gazdag, tömör, hajlékony, főleg az

árnyalatok végtelen skálájának kifejezésére alkalmas, eleven életerőtől duzzadó, képszerű, színes nyelv, hangzása kellemes, változatos, energikus, férfias, de nem kemény, sem túlzottan lágy. Szókincsének leglényegesebb része, ragozastanáinak minden alapeleme, rendkívül gazdag képzőtárának elemei, szerkezetének legfontosabb és az említett tulajdonságokkal összehangzó részei ősi finn-ugor örökség. Az idegen hatások részletekben módosították, de alapjelmét nem másították meg, s a belékerült idegen elemeket a nyelv vagy teljesen feldolgozta, magához hasonlította, vagy ismét kilökte magából.

A népiség és a nyelv misztikus összefüggését persze ezzel még nem fejtettük meg. Sőt. *Zsirai* szerint a magyar és a vogul nyelv szelleme, szerkezete szinte teljesen azonos, a magyar és vogul lélek, jellem viszont ég és föld. Ha tehát a nép lelke benne van nyelvében, ez csak az emberi elme számára tudományos eszközökkel megfoghatatlan vonásokban rejtőzhetik. Tudományt, ismeretet csinálni belőle ábránd vagy kóklerség. A nyelv belső szellemét érzi a költő, s szubjektív izzásban hozza felszínre öntudatlanul. Ahogy érez és ahogy gondolkodik, ahhoz a nyelv szolgáltat formákat, s a forma és tartalom teljes, természetes összhangja a biztos jele annak, hogy a költő mondanivalója azon magyar lélek egy szikrájának megnyilvánulása, amely a nyelvet is megteremtette és kifejlesztette. Ezt a belső összefüggést szabályokba foglalni, megtanulni nem lehet, tanítványainkkal megéreztetni *irodalmi* oktatásunk egyik legszebb feladata.

Jegyzetek:

¹ A magyar művelődés meg a nyelv összefüggésére a tanításban is okvetlenül ki kell térnünk, Történhetik ez több módon. Egyes szavak, szólások felbukkanásakor röviden, érdekesen rámutatunk a szólás eredetére, a régi vagy a népi magyar étellel való összefüggésére. Bővebben azonban e szólásokra a tanítási terv keretében nem térhetünk ki elegendő idő hiányában, azonban jól felhasználhatunk erre egy-egy helyettesítési órát. A megfelelő, megbízható kézikönyvek: *Kertész*: Szokásmondások és Szallok az úrnak, *Csefkó*: Szállóigék, szólásmódok, nyilván minden tanári könyvtárban megvannak, s ha nincsenek, sürgősen be kell őket szerezni. — A helyettesítési óráknak különben igen fontos szerep jut — a tanterv mostohasága folytán — különleges céljaink megvalósításában. — Egyéb művelődéstörténeti kapcsolatokra a szókincs tárgyalása során kerül alkalom.

² Nem szabad eltitkolni a tanulók előtt, hogy az idegen szavak sok esetben gazdagodást is jelenthetnek, főként, mikor valóban hézagot pótolnak, addig még nem lévő fogalmakra nyújtva megfelelő elnevezést. Igaz, hogy még ilyen esetben is többnyire képes lett volna a nyelv saját erejéből al-

kotni az új fogalomra új szót, vagy a régiek közül ellátni valamelyiket az új fogalom jegyeivel. Olyankor azonban, amikor nagy tömegben honosodik meg ilyen új fogalom, rendszeren az idegen szavak is előzönlík a nyelvet. Ma már nem lehet és nem szabad a meghonosult jövevények ellen küzdeni, hiszen alakjukban és jelentésükben teljesen magyarrá lettek. — Gyakran kerül azonban olyan idegen szó is a magyarba, amelyre alapjában véve nem volt szükség, hiszen amit az idegen szó jelent, azt jó magyar szóval is ki tudjuk fejezni. Ez esetben a meghonosodott jövevény, ha nem öli ki az eredeti magyar szót, gazdagodást is jelenthet, mert új szint, új jelentésárnyalatot fejezhet ki. A szláv eredetű *csinál* voltaképpen ugyanazt jelentette, amit a régi *tökél* és *szerez*; ma már mind a háromnak elkülönült jelentése van, épp így ma a *rend* jelentése nem azonos a *szer* és *sor* jelentésével, *pár* és *fél*; *nyavalya* és *kórság*, *betegség*; *barát* és *atyafi*, *fél* nem fedik egymást. Sajnos azonban igen sokszor az idegen szó kipusztítja a magyart, elfoglalva helyét: az ősi *nemez* haldoklik a *filc* miatt, *biber* vagy *nutria* lett a *hódból*, *ágy* ma már legfőljebb parasztos a német *sógornő* mellett, a *gyér* pedig régóta csak tengődik a szláv *ritka* miatt, hogy csak néhány, szinte a szemünk előtt lefolyó esetet említsek. Bizony, ma már akárhány magyar zavarba jön, ha megkérdik tőle, hogy is mondják magyarul a *komplikáltat* vagy a *praktikust*. Ha a magyar nyelv óriási eleven képzőkészletén végig tekintünk, meg kell állapítanunk, hogy a legtöbb ma közkeletű és idegennek érzett szóra semmi szükségünk nincs, s ezek esztétikai szempontból is rútak. Védjük a már régóta meghonosodottakat, melyek jóban-rosszban több századot töltöttek el velünk, de küzdünk az újonnan betolakodók ellen, melyekre semmi szükség sincsen és amelyek nagyobb tömegben támadva meg nyelvünket, komolyan fenyegethetnek azzal, hogy nemzeti jellegét módosíthatják, eredeti formájából kiforgathatják, becses régi elemeit megölhetik vagy elhalványíthatják.

³ Egyes különös esetekben a különbség még meghökkentőbb lehet, vö. pl. *Zsirai* egybevetései közül: *Holtodiglan eltartanálak: Ich möchte dich bis zu deinem Tode ernähren*, vagy *Házamban él: He is living in my house* stb.

Irodalom:

Zsirai Miklós, Finn-ugor rokonságunk 40-91; *Nyelvünk alkata: Mi a magyar?* 193-216; *Tolnai Vilmos*, Halhatatlan magyarnyelv: MNy. XX. 50-59; *Vermes Stefánia*: NyK. LI. 435; *Tarnóczy Tamás*, A magyar magánhangzók elosztása: MNy. XXXVIII. 352-357; *Megjegyzések és kiegészítések a magyar magánhangzók elosztásának kérdéséhez*: MNy. XXXIX, 369-374.